

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА В ТЕНЕТАХ БАГАТОУКЛАДНОСТІ

Проаналізовано стан багатокладності в українській культурі, співіснування принципово різних за рівнем розвитку елементів і структур у соціально-економічній та соціокультурній сферах, визначено його причини, уявлено механізм взаємоінерційності її складових, що належать до різних укладів.

Ключові слова: багатокладність, розвиток, соціально-економічна сфера, соціокультурна сфера, українська культура.

Проанализировано состояние многоукладности в украинской культуре, сосуществования принципиально различных по уровню развития элементов и структур в социально-экономической и социокультурной сферах, определены его причины, показан механизм взаимоинерционности принадлежащих к различным укладам ее составляющих.

Ключевые слова: многоукладность, развитие, социально-экономическая сфера, социокультурная сфера, украинская культура.

In the article has been analyzed the state of multiformity in the Ukrainian culture, co-existence of fundamentally different elements and structures in the socio-economic and sotsikulturnoy spheres, identified the cause, the mechanism shown of hinhibition between the different way of its components.

Key words: multiformity, development, socio-economic sphere, sociocultural sphere, Ukrainian culture.

На початку другого десятиліття ХХІ ст. величезна зацікавленість українознавчо-культурологічною тематикою останніх двох-трьох десятиліть є беззаперечним історіографічним фактом. Дійсно, за цей період вийшли друком численні теоретичні праці вітчизняних дослідників (А. Бичко, В. Горського, М. Дяченка, Я. Ісаєвича, Г. Вервеса, М. Жулинського, С. Кримського, В. Крисаченка, В. Лісового, Н. Мозгової, В. Нічик, І. Огородника, М. Русінова, М. Ткачук, В. Шейка та ін.); маємо рецепції й безпосередні контакти зі знайомими речниками останнього покоління української діаспори (О. Прицаком, Я. Дашкевичем, З. Когутом, Р. Шпорлюком, І. Шевченком, С. Плохієм) та відомими західними промоторами Ukrainian'studies (Е. Кінаном, Д. Сондерсом, Ф. Сисінім,

А. Каппелером, У. Уілсоном та ін.), діяльність численних спеціалізованих академічних установ чи їх структурних підрозділів (Національний науково-дослідний інститут українознавства, Інститут історії України, Український інститут національної пам'яті, Український центр культурних досліджень тощо).

Проте, підсумовуючи наукові результати бурхливого сплеску досліджень усього українського, мусимо констатувати відсутність достеменного концептуального «начиння» у сфері спеціальності «українська культура». Отже, не випадково члени вельми багатолюдного авторського колективу найфундаментальнішої нині «Історії української культури» протягом останніх десяти років спробували хіба що на оброблення, нехай не тільки фактографічне, але й теоретичне, лише кожен власної ділянки. А часто цитовані в навчальній і науково-популярній літературі особливості, основні етапи розвитку, духовні джерела, інституціональні прояви української культури насправді являють собою переоповідання підходів діаспорних «грандів» I половини ХХ ст. Фактичний теоретико-методологічний плюралізм у цій царині підозріло точно корелює з невизначеністю зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу країни, постійними гострими суперечностями як серед угруповань еліти, так і широкого загалу з принципових питань минулого та майбутнього України.

Єдиний продуктивний вихід із цього становища вбачається нами у висуненні й конкурентній боротьбі різноманітних авторських концепцій щодо української культури. Як відомо з логіки наукового пізнання, саме ця стадія передуює оформленню певної загальної чи галузевої парадигми.

Отже, мета статті — подальша розробка власного бачення «межовості» як провідної інституціональної ознаки вітчизняної культури.

Попередньо визначивши в наших публікаціях [3] «межовість» української культури як її утворення з безлічі різноякісних субкультурних елементів, на перетині різновекторних зовнішніх впливів, на межі між одним з «центрів» сучасного світу і його периферією, мусимо одразу внести декілька уточнень. «Межовість» по-українськи зовсім не дорівнює «полікультурності» — з огляду саме на міксованість абсолютної більшості матеріальних та духовних феноменів, з яких вона складається. Не йдеться тут і про мультикультурність у широкому сенсі теорії й практики підтримання культурного різноманіття, вже тому, що увагу переважної більшості населення України відволікають значно актуальніші суспільно-політичні та соціально-економічні дискусії. Нарешті, вітчизняна культурна «межовість» далека від культурної синтетичності, наприклад, за традиційною китайською конфуціансько-даосько-буддійською моделлю. Авжеж, примусове сусідство відмінних соціокультурних складових в інституціональному вимірі, постійно пом'якшуване вимушеною толерантністю в плані ментальному, часто залишається неорганічним, що в будь-який момент може датися взнаки то у формі донецького «федералізму», то у формі галицького «сепаратизму».

Предметом нашої статті є певний вимір української межовості, її багатокладність, себто співіснування в наявному культурному стані засадничих елементів, принципово відмінних за рівнем розвитку. Маємо: 1) коротко схарактеризувати багатокладність у соціально-економічній і соціокультурній сферах, 2) визначити перспективи її динаміки; 3) нарешті, з'ясувати роль і значення питомих соціокультурних чинників у формуванні та трансформації багатокладності по-українськи. Проблему вбачаємо не стільки в самому факті наявності різноякісних економічних, соціальних, політичних, духовних структур, а в механізмові їх взаємодії.

В постмодерну епоху прогресуючого прискорення соціокультурних змін цей механізм постає провідним фактором подальшого розвитку української культури та її самовизначення в глобалізованому світі.

Започаткування методології вивчення багатокладності можна співвіднести із «Развитием капитализма в России» (1897) В. І. Леніна, а її сучаснішу редакцію й адаптації до культурологічної царини — із «Футуршоком» (1980) О. Тоффлера. Останніми роками надруковано серйозні аналітичні праці вітчизняних авторів, передусім, В. Семиноженка [4-5, 7], де багатокладність розглядається, переважно, в економічній площині й оцінюється як небезпечний ризик на шляху до прискороної модернізації країни у ХХІ ст.

За його підрахунками, в економіці України переважають третій і четвертий технологічний уклади, питома вага яких перевищує 90%. Вони сформувалися наприкінці ХІХ — наприкінці ХХ ст. і характеризувалися прискореним розвитком важкої промисловості. Натомість на сучасніший 5-й технологічний уклад (1990–2020), оснований на виробництві роботів, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення для неї, телекомунікаціях, ефектах від альтернативної енергетики, охорони здоров'я та навколишнього середовища, припадає приблизно 5% соціально-економічної сфери, причому не тільки за обсягом, але й за вкладеними інвестиціями й інноваційними витратами [4, с. 285]. Не дивно, що в товарній структурі зовнішньої торгівлі за січень-липень 2011 р. машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання, засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби склали разом 16,6%; тоді як чорні метали та вироби з них, мінеральні продукти, продукція хімії, зернові культури, жири й олії — 65% [6]. Причому дисбаланси зовнішньої торгівлі віддзеркалюють зростання диспропорцій у вітчизняній промисловості протягом 1990–2008 рр., коли частка машинобудування в структурі промислового виробництва знизилася вдвічі — з 31 до 14%, а чорної металургії, навпаки, збільшилася з 11 до майже 27%. У профіцитній торгівлі послугами, яку часто вважають чи не головною ознакою постіндустріальності вітчизняної економіки,

у 2005–2010 рр., як легко підрахувати за статистичною інформацією на сайті Держкомстату, більше ніж 90% становлять транспортні перевезення і послуги з перекачування газу та нафти до Західної Європи. Наукоємні підприємства, щоб мати попит на свою продукцію, змушені брати участь у зарубіжних проектах (як от «Морський старт») або (значно меншою мірою) торгувати науково-дослідними та конструкторськими послугами.

Україна входить до топ-15 країн з найбільшою швидкістю широкогоосмугового доступу до мережі Інтернет. Проте ступінь такого доступу (один із найактуальніших глобальних трендів) залишається критично низьким. Рівень проникнення подібних послуг в Україні на початок 2010 р., за даними Міжнародного інституту електрозв'язку, складає лише 4,17%, що значно нижче середньосвітового показника — 7,02%. За цим напрямком Україна відстає від більшості країн третього світу, таких як Тувалу, Тринідад і Тобаго, Колумбія, Коста-Ріка та багатьох інших [1, с. 18-19].

Так само різноукладною є сфера НККРД. Підприємницький сектор, корпоративна ланка якого є виробником новітніх технологій, не розвинута, адже олігархічний капітал вкладається лише в ті види промисловості, які можуть мати швидкий зиск. Він забезпечує лише третину НДДКР, тоді як 70% належить державі, яка витрачає на науку на душу населення в десятки разів менше коштів, ніж лідери в економіці знань. Гіпертрофованого виду набуває університетський сектор, більшою мірою зорієнтований на теоретичні, а не прикладні знання. Новітні форми економіки знань — технопарки й технополіси («Інститут монокристалів», «Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона», НТУУ «КПІ») — хоча й створюються від початку 2000-х рр., однак, не мають ані замовників, ані інвесторів для своєї діяльності. Питома вага наукових організацій заводського сектора (стосовно академічного, вузівського, галузевого) становить лише 5%. Працює в ньому менше 1% кандидатів і докторів технічних наук. Доки українські підприємства матимуть конкурентні переваги низького рівня — дешеву робочу силу, сировинну спрямованість — доти прориву в кількості та якості НДДКР як першого етапу інноваційного циклу очікувати на них не варто.

Часто розглядувані як провідні потенційні рушії інноваційного економіко-культурного «прориву» людський капітал (hum tech) і вся соціокультурна царина так само спотворені різноукладністю. Формально за рівнем грамотності, кількістю громадян, котрі навчаються у внз усіх рівнів акредитації, Україна входить до двадцятки найблагополучніших країн світу. Однак за два десятиліття незалежності вдалося лише розбудувати гуманітарну освітянську інфраструктуру, а не природничо-технічну. Причому, надмірна увага до першої явно, серед інших чинників, базується

на успадкованій від радянських часів системі ідеологічної роботи у дусі «діалектичного й історичного матеріалізму», за допомогою якого штучно інституціоналізували платформу правлячої політичної сили, яка до моменту захоплення влади не мала в Російській імперії сталої соціальної бази. Щоправда, суттєве розширення системи гуманітарної освіти кількісно відповідає загальній постіндустріальній тенденції до масової вищої освіти (на рівні що найменше 50–60% населення). Але сучасна структурна освітня інновація — поділ вищих навчальних закладів на питому освітні та «дослідницькі» — поки що впроваджений лише на рівні постанов уряду Ю. Тимошенко, які чинний Кабмін не поспішає виконувати. Впровадження багаторівневої системи підготовки фахівців (бакалавр/магістр) уже багато років супроводжується збереженням зайвої ланки — освітньо-кваліфікаційного рівня фахівця. Наявні освітнянські проблеми примножуються різким відставанням середньої освіти, яка не має таких фінансових, законодавчих та інноваційних можливостей для реформування, як освіта вища. У системі вищої освіти існує й внутрішня багатокладність — паралельне співіснування сесійно-екзаменаційної та заліково-атестаційної організації підсумкового контролю, подвійна система оцінювання за традиційною чотирибальною та за шкалою ESTC, переважання нормативно визначених навчальних дисциплін над предметами за вільним вибором студентів, аудиторного навчання над самостійною роботою тощо. Тому за успіхами щодо виконання вимог Болонського процесу на 2009 р. Україна поділяла з Азербайджаном 44-45 місця з 48 учасників. Нарешті, замість принципу випереджального опанування нововведень, у соціогуманітарії триває імпорту парадигмально значущих ідей. Парадоксально, але приклад Г. Гонгадзе, на нашу думку, яскраво засвідчує, що у світі є знаними не постаті оригінальних вітчизняних інтелектуалів, а мученицькі фігури інтелігентних борців проти радянського комунізму та пострадянського авторитаризму.

Як наслідок — чисельність наукових фахівців вищої кваліфікації в Україні є вдвічі меншою за середнє значення цього показника в країнах ЄС. Одна з небагатьох проявів зворотної тенденції — унікальна забезпеченість України дипломованими ІТ-спеціалістами — призводить до того, що переважна більшість з них працюють у «тіньовому» секторі, зазвичай, обслуговуючи інтереси зарубіжних фірм. Склалася ситуація, за якої Україна повноцінно використовує в своїх інтересах лише невелику частину генерованого нею ж інтелектуального капіталу і втрачає решту.

Визначаючи причини й оцінюючи перспективи багатокладності в українській культурі, мусимо вказати на такі інерційні чинники. По-перше, у роки економічного зростання 2000–2008 рр. оборот інноваційної продукції та інноваційні витрати

зменшились, навіть, порівняно з кризовими 1990-ми рр. Далися взнаки і досі незнане в післявоєнній світовій економічній історії падіння ВВП понад 40%, і хибна суб'єктивна стратегія економічного відновлення через пришвидшений розвиток низькотехнологічних економічних укладів, зорієнтованих на зовнішні ринки. Усе це — попри наявність пілотних технологій світового рівня, приміром, в аерокосмічній і авіабудівній галузях, суднобудуванні, телекомунікаціях, виробництві деяких видів озброєнь та військової техніки. Низько- та середньотехнологічні сектори з помітним відривом домінували за кількістю підприємств, що впроваджують новітні технології, за рівнем ліцензійної торгівлі, за кількістю СП та зайнятих у них працівників, за обсягом ПІН, часткою в імпорті й експорті [5, с. 146]. Натомість, високотехнологічний сектор у розвинених країнах зростає на 20-100% щороку, адже залучає трильйони внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

По-друге, непропорційно високою в кількісному плані і надзвичайно немодерною за змістом є в Україні сільська культура. Мало того, що на її основі через відсутність національно свідомої еліти та спізнільність і незавершеність процесів індустріалізації відбулося формування підмурівку модерної української політичної нації. За оцінками соціологів, чисельність сільського населення становить на 1 січня 2010 р. 14,3 млн осіб. Причому, у зв'язку зі збільшенням народжуваності та зменшенням смертності, а також через економічну кризу, яка спинила трудову міграцію, його чисельність в останні роки стабілізувалася. Соціально-економічні умови функціонування сільської культури за роки незалежності суттєво погіршилися. Середній сукупний дохід на одного члена родини на селі значно менший, ніж у середньому по країні, лише 3,4% селян займаються індивідуальною діяльністю та 1% виконує роль роботодавців, а 2,6 млн є фактично безробітними. Тільки 36% інтернет-користувачів, старших 15 років, зосереджені в селах та невеликих (до 50 тис. жителів) містах, хоча в цій категорії населених пунктів проживають близько 50% громадян України [1, с. 18]. Не дивно, що половина сільських мешканців не мають наміру змінювати місце проживання або зраджувати усталеним світоглядним стереотипам, адже, так би мовити, «пасіонарна» частина селян село вже покинула (2,5 млн за 1990–2000-і рр.).

По-третє, якісно нова економіка — економіка знань — потребує створення нового культурного середовища, починаючи реально діючою правовою державою та громадянським суспільством та закінчуючи домінуванням у суспільній свідомості настанов на новацію, особисті заслуги, невід'ємність прав на приватну й інтелектуальну власність. Дійсно, на думку численних міжнародних організацій, наприклад Freedom House, Україна є вільною країною, де поцінуються основні права та свободи людини. Проте з іншої

сторони, за даними «Європейського соціального обстеження» (European Social Survey) 2004–2005 рр., українське населення має статистично значущі відмінності від загальноєвропейського соціального фону. Українському національному характерові притаманна відносно більша, порівняно з іншими європейськими народами, фіксація на проблемах влади й неповаги до особистих досягнень; у ньому помітніше виражені конформізм, консервативні, передусім патерналістські сподівання, і потреба в безпеці [7, с. 11-12]. Точніше, в різних регіонах дослідники чітко фіксують протилежні різновиди політико-культурної ідентифікації (пасивний, з високими патерналістськими очікуваннями, на Півдні та Сході й активний, орієнтований на індивідуальне господарювання та підприємництво, на Заході). Така світоглядна фрагментарність суттєво ускладнює конструювання суспільного консенсусу щодо основних фундаментальних цінностей [8, с. 58-59] та налагодження регіонального партнерства по осі «Львів–Київ–Харків».

За даними вітчизняних соціологічних опитувань, рівень самостійності у вирішенні життєвих проблем у середині 2000-х рр. не перевищував 40% населення. Цей показник точно корелює з даними Держкомстату, згідно з якими приблизно половина доходів вітчизняних домогосподарств отримується у формі соціальних виплат і різноманітних пільг. Натомість, на відміну від більшості європейських країн, в Україні частка фінансування громадських організацій з державного бюджету досі залишається незначною та має тенденцію до скорочення. Сказане означає, що значна частина українців не має моральних і моральних стимулів для глибинної зміни культурного статус-кво.

Нарешті, по-четверте, слід зважати на історико-культурну інерцію, пов'язану з тим, що формування багатокладності є наслідком тисячолітньої ситуації перебування вітчизняної культури з I тис. до н.е. на околицях світової цивілізації. Отже, властивий пострадянській економіці України нееквівалентний обмін невідтворюваної природної ренти на інтелектуальну виявляється типowo периферійним явищем. Останніми роками маргінальний статус України примножується перетворенням країни на смітний небезпечних відходів, джерело постачання кваліфікованої робочої сили на найпростіші трудові операції та секс-послуг. Причому, як проникливо помітила О. Забужко, «культ Роксолани», коли цілий народ «упадав у приступ патріотичних гордоців від того, що його дочка прикрашала чужі гареми» [2], доводить, що такий нееквівалентний обмін є не тільки наслідком об'єктивних і суб'єктивних «труднощів» перехідного періоду (які, наприклад, не завадили сусідній Польщі в рази (!) поліпшити власні соціально-економічні та соціокультурні показники), але й свідченням усталених маргіналь-

них культурних традицій (водночас — фактором їх подальшого поглиблення).

На нашу думку, специфіка багатокладності різко звужує можливості української культури щодо виконання креативних функцій, хоча культура багатьох країн демонструє прямо протилежне. Експерти визнають роль «національних брендів», вершину яких складають новітні технології, але підмурівок укорінений у неповторній культурній спадщині. Способи менеджменту фірм і види конкуренції також зазнають впливу національних особливостей країн. Наприклад, Італія лідирує в дизайні, виробництві модного одягу, меблів, предметів інтер'єру, організуючи відповідні виробництва за усталеними зразками сімейних підприємств. Навпаки, Німеччина процвітає в галузях з великим технічним компонентом, де організація виробництва й ієрархічне керівництво потребують німецького «*Ordnung*» [5, с. 32-33]. Японія в 1950–1990 рр. здійснила модернізаційний «прорив століття» через традиційну культуру («східна мораль — західна техніка»). Синтетична китайська культурна модель значною мірою забезпечила китайське економічне диво завдяки підтриманню балансу між переважно комуністичною політичною системою та переважно капіталістичною економікою («одна країна — дві системи»).

На жаль, в українській культурі складається протилежна ситуація взаємоінерційності її складників, що належать до різних укладів. Як засвідчують прикрі випадки з постачанням оплачених літаків і бронетехніки в деякі країни третього світу, без перебільшення мільярдне замовлення зривалися не через відсутність технологій, а через брак сучасної виробничої й управлінської культури, застарілість відповідних організаційних структур. Отже, можна підсумувати, що в багатокладній українській культурі доіндустріальна ментальна спадщина дисгармонує з індустріальними інститутами й інформаційними технологіями, що сповільнює та спотворює поступальність її розвитку. Недарма економіко-політичний «кентавр» за зразком сучасного китайського протримався в Радянському Союзі лише півдесятиліття НЕПУ в 1920-х рр.

Зважаючи на наведені причини, можна прогнозувати, що консервативні тенденції до збереження культурної багатокладності переважатимуть процеси постіндустріальної трансформації України. Це не виключає можливості докорінних перетворень на рівні окремої особистості, певного місця чи конкретної соціокультурної сфери. Проте, радше, реалізуватиметься песимістичний сценарій поступового накопичення «критичної маси» соціально-економічних та соціокультурних інновацій, що залишатиме гідне майбутнє української культури, як сказав би І. Франко, «поза межами можливого».

Прикінцеву оцінку можуть підтвердити чи спростувати подальші дослідження, наприклад, регіонального чи етнорелігійного вимірів української культурної межовості. Адже Україна є нетиповою багатоетнічною країною, яка поєднала фактично моноетнічні регіони, але з двомовною культурою, та поліетнічні регіони, але з мономовною культурою.

Список літератури

1. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. — К. : НІСД, — 2010. — 64 с.
2. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоби до української гендерної міфології [Електронний ресурс] / Оксана Забужко // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика / Оксана Забужко. — К. : Факт, 1999. — Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/zabuzko/r05.html>. — Назва з екрана.
3. Кислюк К. В. Межовість як соціокультурна категорія / К. В. Кислюк // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури та філософія науки. — Вип. 41. — Х., 2010. — № 900-II. — С. 30–35.
4. Стратегічні виклики ХХІ ст. економіці та суспільству України : в 3 т. Т. 1 : Економіка знань — модернізаційний проект України / за ред. В. Гейця, В. Семиноженка, Б. Кваснюка. — К. : Фенікс, 2007. — 542 с.
5. Стратегічні виклики ХХІ ст. економіці та суспільству України : в 3 т. Т. 2 : Інноваційно-технологічний розвиток економіки / за ред. В. Гейця, В. Семиноженка, Б. Кваснюка. — К. : Фенікс, 2007. — 564 с.
6. Товарна структура зовнішньої торгівлі за січень-липень 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0711_u.htm. — Назва з екрана.
7. Україна-2015: національна стратегія розвитку. — К., 2008. — 73 с.
8. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. — К. : НІСД, 2010. — 528 с.

Надійшла до редколегії 18.10.2011 р.